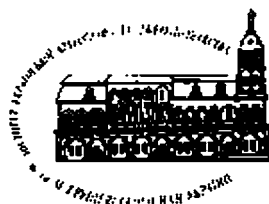

Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ
Віталій ТЕЛЬВАК • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло
ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 22

НАРИС ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Серія
МОНОГРАФІЧНІ ІСТОРИЧНІ ПРАЦІ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення
України за програмою «Українська книга» 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники – Ігор ГИРИЧ, Валентин КАВУННИК

Автор передмови – Валентин КАВУННИК

Упорядкування листів до «Додатків» – Валентин КАВУННИК, Світлана ПАНЬКОВА

*Підготовка текстів різних видань «Очерка истории украинского народа» –
Валентин КАВУННИК, Георгій ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ*

Переклад з російської мови на українську – Лариса БІЛИК

Переклад висловів іншомовного походження – Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-923-4 (Т. 22)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С. Грушевського
НАН України, 2015

© Кавунник В., передмова, 2015

© Видавництво «Світ», дизайн та художнє
оформлення, 2015

ДОДАТКИ

Сторожев В. Проф. М.С. Грушевский.
Очерк истории украинского народа.
Издание второе, дополненное. СПб., 1906

Второе издание превосходной книги г. Грушевского появляется в свет почти непосредственно вслед за первым и с такими переменами и дополнениями, которые придают ей большой публицистический интерес. «Очерк» представляет своего рода конспект монументального труда автора «Історія України-Руси», напечатанного во Львове на украинском языке. Будучи серьезным ученым, автор вносит в свое дело немало чувства и в Галиции является не только представителем науки, но и отзывчивым общественным дельцом, партийным человеком. В предисловии к первому изданию книги «Історія України-Руси» он пишет: «Вправді невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумнійший може часом ніж иньші, але суспільність, що має віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу».

На свой труд автор, несомненно, смотрит, как на своего рода национально-культурную миссию, прочно обоснованную на строго научном материале. Так в целом деятельность г. Грушевского понимается и галицко-русской интеллигенцией. В начале настоящего года появился обширный и прекрасно изданный в честь г. Грушевского сборник: «Науковий збірник присвячений професорові Михайлови Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904)». Характеризуя «Історію України-Руси» как «величаву основу української історичної науки і невичерпане джерело національно-політичного і соціально-культурного самопізнання й освідомлення», издательский комитет сборника так обрисовывает значение научно-политической деятельности г. Грушевского: «В діяльності Михайла Грушевського в Галичині бачимо один із важних примірів історичного правила, що політичний і національно-культурний розвиток Галицької України дуже залежний від впливів подніпряньських осередків: чим ті зв'язки сильніші, тим більший розвиток; в міру далечини їх — упадок. У другій половині ХІХ ст. сконцентрувалися ті моральні зв'язки коло трьох імен: Шевченка (по його смерті), Драгоманова та Грушевського. Вплив першого мав характер переді всім національно-літературний, другого соціально-політичний, останнього — національно-культурний».

Приведенная обрисовка, которую мы умышленно привели в оригинале, вполне точна и дает надлежащее представление о роли г. Грушевского, который никогда при своем национальном пристрастии не впадает ни в неприятный пафос, ни в узкий партикуляризм, но в то же время отнюдь

не может относиться равнодушно к реставрации исторической Польши и готов искренно подписаться под признанием автономий лишь польской Польши. Зато автор не хочет жить без автономий всей Украины-Руси. Мы не будем останавливаться на пересказе содержания «Очерка истории украинского народа», представляющего собою стройное изложение исторической эволюции украинского народа на всем протяжении его исторического существования или, как говорит сам автор, имеющего целью представить взаимную связь различных эпох и столетий в его исторических судьбах, установить непрерывность его жизни. Для великорусского историка и читателя представляется ценной самая схема изображения, являющаяся своего рода протестом против традиционных приемов изображения древней Руси. Мы не можем не признать правильным включение в историю украинского народа истории древней Руси и продолжение истории Киевской Руси не в московской земле, а в литовско-польском государстве; выяснение связи киевского периода с периодом польско-литовским открывает для читателя ряд содержательных исторических перспектив. Теперь без изучения работ г. Грушевского ни говорить, ни писать о Киевской Руси нельзя, и он является в настоящее время одним из самых авторитетных ее знатоков. Но г. Грушевский не погиб на киевском периоде, и последние главы его «Очерка» говорят о современном состоянии украинства в Австро-Венгрии и России, в них целиком отливается в законченные формы исторический и общественно-политический кругозор автора; с особенной силой изображены в них те ужасы и возмутительные репрессии, которые пришлось переживать украинцам в России второй половины XIX века.

«Отношение правительства России к украинской народности вообще было одною сплошною историей репрессий; оно сводилось “к той системе оглушения, к которой в конечных результатах сводится программа подавления украинской народности”, пишет автор, подкрепляя свою мысль фактами, производящими на читателя потрясающее впечатление. Автора, правда, надо попрекнуть за то, что как будто он забывает, что система оглушения и хозяйственного разорения применялась далеко не к одним украинцам. Автор затем совершенно справедливо высказывает презрительное недоверие к возможности уступов со стороны бюрократии, даже более того: пример Галиции представляется ему «с совершенною ясностью, что и введение конституционного строя само по себе не разрешает украинского вопроса, а вводит только новые факторы в борьбу украинской народности за ее национальное самоопределение».

Так что же надо? Надо, по мнению г. Грушевского, провести в жизнь принцип *национально-территориальной автономии*. Практическое

осуществление этого принципа представляет непреодолимые трудности, об устранении которых автору говорить не приходится. Неясным представляется нам также объяснение автора по адресу социал-демократической партии в Галиции. Основной партией автор считает «национально-демократическую» (радикализованное народовство); что же касается социал-демократической партии в Галиции, то о ней читаем в «Очерке» как о партии, имеющей значительную популярность среди молодежи, но в общем пока не преуспевающей, так как «массу народа составляют мелкие собственники-крестьяне, а городской пролетариат сильно денационализирован». Непонятна роль, какую в данном случае может играть денационализация. Пролетарские интересы, взгляды и цели по природе своей интернациональны. В какой национальной костюм ни оденъся, пролетарской спине оттого не легче и ей никак не отказать от своего интернационального девиза.

Если утверждение автора точно, то дело не в денационализации, а в чем-то другом, быть может, в тех тенденциях, которыми вообще так часто проникаются мелкие городские буржуа с своим тупым непониманием пролетарского мирозерцания. Автор не входит в данной книге в подробное разъяснение формы и приемов осуществления принципа национально-территориальной автономии Украины, и думается, было бы яснее и проще начать вообще с признания «областного самоуправления для тех местностей, которые отличаются особыми бытовыми условиями и составом населения», «права на самоопределение за всеми нациями, входящими в состав государства», наконец «права населения получать образования на родном языке, обеспечиваемого созданием на счет государства и органов самоуправления, необходимых для этого школ», «права каждого гражданина объясняться на родном языке в собраниях» наряду с «введением родного языка наравне с государственным во всех местных общественных и государственных учреждениях». Едва ли г. Грушевский возьмет на себя смелость утверждать, что приведенное признание не в силах обеспечить надлежащей свободы развития на территории, занятой украинским народом. Важно затем отметить, что, по мнению г. Грушевского, украинский народ не находит должной помощи со стороны великорусского общества и его руководящих кругов. Помощь, пишет автор, находят «поляки, финляндцы, некоторые другие народности, но беспощадно угнетенная украинская народность, самая большая из негосударственных народностей России, наиболее близкая по крови великороссийской и внесшая в сокровищницу ее культурной, общественной и государственной жизни столько, сколько не внесла никакая другая, не находит живой поддержки в своих стремлениях к раскрепощению». С известной точки зрения это утверждение грешно, ибо

партия, признавшая в своей программе право на самоопределение за всеми нациями, входящими в состав государства, не полагает никаких различий между поляками и евреями, украинцами и армянами, финнами и татарами. Если речь идет о забывчивости элементарных конституционалистов, то... да вспомнит почтенный автор свое же собственное вполне верное утверждение, что конституционный строй сам по себе еще не в силах разрешить украинского вопроса... Так кто ж забыл? Профессора, адвокаты и краснобаи. Но, к счастью, прошло то невеселое времечко, когда в них и только в них видели соль земли. Красивые фразы, цепкие словечки, ореол дутой оппозиции — всего этого мало для разрешения сложных вопросов в эпоху революционных бурь и весьма естественно, что элементарные конституционалисты помнят Польшу и забывают Украину. Так будет и впредь. И нам несколько непонятно, что автор превосходной и ценной книги «Очерк истории украинского народа» не находит себе тихой пристани там, где ее всего легче найти. Но зато он тысячи раз прав, когда в конце предисловия грустно замечает, что у нас «в конце концов, собственно говоря, почти все остается по-старому».

Сторожев В. [Рец. на кн.:] Проф. М.С. Грушевский. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное / В.Сторожев // Образование: журнал литературный и общественно-политический. — М.: типолитография Б. Вольфа, 1906. — № 6. — С. 109–112;

ЗМІСТ

В. Кавунник. ІСТОРІЯ ВИДАННЯ «ОЧЕРКА» МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО	V
Передмова до першого видання	1
Передмова до другого видання	2
Передмова до третього видання	6
Передмова до четвертого видання	7
I. Сучасна українська колонізація та її історичні зміни; географічні умови; український етнічний тип	8
II. Загальні риси української історії. Розселення українських племен ..	26
III. Культура й побут	38
IV. Торговельні зносини; початок державної організації; літописна традиція про початок Київської держави	47
V. Київська держава у IX та X ст. — процес утворення	60
VI. Київська держава в XI та XII ст. — процес розкладу	74
VII. Князівства-землі XI—XIII ст. Галицько-Волинська держава XIII—XIV ст.	84
VIII. Політичний і суспільний устрій, право та культура XI—XIII ст. ..	95
IX. Перехід українських земель під владу Великого князівства Литовського й Польщі (XIV—XV ст.)	113
X. Українські землі у XV—XVI ст.; збирання українських земель Польщею	125
XI. Суспільна й культурна еволюція. Привілейовані стани	140
XII. Селянство.	154
XIII. Міста. Релігійно-національний і культурний рух XVI—XVII ст. ..	165
XIV. Козацтво — його походження і розвиток	177
XV. Козацтво й козацькі війни до 1648 р.	189
XVI. Хмельниччина	207
XVII. Устрій і відносини, створені Хмельниччиною	225
XVIII. Події після смерті Хмельницького (1657—1663)	237
XIX. Смути 1660—1680 рр.	250
XX. Відносини кінця XVII ст.	263
XXI. Соціально-економічний процес у Східній Україні XVII—XVIII ст.	273

XXII. Повстання Мазепи й перше скасування гетьманства	285
XXIII. Останні гетьмани	298
XXIV. Ліквідація старого устрою Гетьманщини	309
XXV. Правобережна Україна	319
XXVI. Західна Україна	331
XXVII. Занепад національного й культурного життя у Східній Україні	349
XXVIII. Українське відродження в Росії	360
XXIX. Українське відродження в Австро-Угорщині	376
XXX. Сучасний стан українства в Австро-Угорщині	392
XXXI. Сучасний стан українства в Росії	413
XXXII. Останні десятиріччя	443
ДОДАТКИ	459
Грушевський М. Передмова до брошури «Українство в Росии, его запросы и нужды (глава из «Очерка истории украинского народа»)» – розділ XXXI. «Сучасний стан українства в Росії»	461
Листи з історії видання «Очерка» Михайла Грушевського	463
№ 1. Фрагмент листа Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від 22 травня 1903 року	463
№ 2. Лист Максима Славінського до Михайла Грушевського від 20 серпня (3 вересня) 1903 року	464
№ 3. Лист Максима Славінського до Михайла Грушевського від 18 вересня 1903 року	465
№ 4. Фрагмент листа Максима Славінського до Михайла Грушевського від 3 (16) жовтня 1903 року	466
№ 5. Фрагмент листа Максима Славінського до Михайла Грушевського від 17 листопада 1903 року	467
№ 6. Лист Михайла Грушевського до Максима Славінського від 6 (19) грудня 1903 року	468
№ 7. Лист Максима Славінського до Михайла Грушевського від 12 грудня 1903 року	469
№ 8. Лист Максима Славінського до Михайла Грушевського від 13 лютого 1904 року	470
№ 9. Лист Максима Славінського до Михайла Грушевського від 16 лютого 1904 року	471

№ 10. Лист Йосифа Гессена до Михайла Грушевського від 10 березня 1904 року	472
№ 11. Лист Йосифа Гессена до Михайла Грушевського від 19 березня 1904 року	473
№ 12. Лист Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від 23 квітня 1904 року	474
№ 13. Лист Салтикова до Михайла Грушевського від 9 липня 1904 року	475
№ 14. Фрагмент листа Олександра Браудо до Михайла Грушевського від 2 вересня 1904 року	477
№ 15. Лист Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від 14 вересня 1904 року	478
№ 16. Лист Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від [26 вересня 1904 року].	480
№ 17. Фрагмент листа Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від 13 жовтня 1904 року.	482
№ 18. Фрагмент листа Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від 21 жовтня 1904 року.	483
№ 19. Лист Н. Зандмана до Михайла Грушевського від 3 листопада 1904 року	484
№ 20. Лист Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від 14 грудня 1904 року	485
№ 21. Фрагмент листа Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського, січень 1905 року	487
№ 22. Лист Йосифа Гессена до Михайла Грушевського від 9 березня 1905 року	489
№ 23. Фрагмент листа Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського від 13 березня 1905 року	490
№ 24. Фрагмент листа Олександра Лотоцького до Михайла Грушевського, червень 1905 року.	491
Рецензії на «Очерк» Михайла Грушевського	492
Павлов Н. Ученый труд г-на профессора Грушевского: Очерк истории украинского народа	492
Сторожев В. Проф. М.С. Грушевский. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. СПб., 1906.	511
Проф. Мих. Грушевский. Украинство в России, его запросы и нужды. СПб., 1906 г.	507
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	514

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 22

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Серія «Монографічні історичні праці»

Редактор *Л. Веремієнко*
Художнє оформлення *С. Іванов*
Технічний редактор *І. Сімонова*
Коректор *О. Тростянчин*

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Ум. друк. арк. 46,0.
Обл.-вид. арк. 40,0. Тираж 5000 пр. Зам. 48-15

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПрАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас” КП ДАК “Укрвидавполіграфія”
79005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК 1110 від 08.11.2002 р.

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / редкол.: Г. Папакін, І. Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —

Т. 22 : Нарис історії українського народу /упор. І. Гирич, В. Кавунник. — 2015. — 568 с. — (Серія «Монографічні історичні праці»).

ISBN 978-966-603-223-5;

ISBN 978-966-603-923-4 (Т. 22)

У томі 22 Творів М. Грушевського у 50-ти томах уміщено в українському перекладі працю «Очерк истории украинского народа», яку історик опублікував у 1904 р. За життя автора книга була перевидана у 1906, 1911 і 1913 рр. «Очерк...» призначався для російськомовної української інтелігенції та росіян і знайомив з тисячолітньою історією українського народу від доісторичних часів і князівського періоду до доби новітнього українського відродження у ХІХ — на початку ХХ ст. Крім «Ілюстрованої історії України» — це єдина суцільна політична історія України від найдавніших часів до модерного часу. До тому увійшли «Додатки», які розкривають історію створення книжки та рецепцію суспільства на неї.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-923-4 (Т. 22)

УДК 94(477)

ББК 63.3(4УКР)